

Deliberationes tudományos folyóirat

15. évfolyam 2. szám 2022/2, 118–141. oldal

Kézirat beérkezése: 2022.09.30.

Kézirat befogadása: 2023.04.24.

[DOI: 10.54230/Delib.2022.2.118](https://doi.org/10.54230/Delib.2022.2.118)

Deliberationes Scientific Journal

Vol.15; Ed.No. 2/2022, pages: 118-141

Paper submitted: 30th September 2022

Paper accepted: 24th April 2023

[DOI: 10.54230/Delib.2022.2.118](https://doi.org/10.54230/Delib.2022.2.118)

**„TU ES CHRISTUS FILIUS DEI VIVI”
A SZENT PÉTER BAZILIKA SZENTÉLYMOZAIKJA
III. INCE PÁPA IDEJÉBEN**

Horváth Gábor

Gál Ferenc Egyetem, Teológiai Kar

Absztrakt

A Szent Péter tiszteletére szentelt régi Bazilikának a bontása II. Gyula pápasága alatt, 1506-ban vette kezdetét, végül 1592-ben az apszist is elbontották. Ez a szentély az 1210-es években III. Ince pápa idejében újult meg, aki a *plenitudo potestatis* gyakorolva egyrészt törekedett az Egyház megújítására, és összehívta a IV. Lateráni Zsinatot, másrészt fontosnak tartotta, hogy a világi hatalmát is érvényre juttassa. A bontás ellenére az apszis mozaikképe ismert, mert a 16. század során több, de részleteiben eltérő rajz készült róla. A részleteket III. Ince pápa beszédei alapján értelmeztük, hiszen ő volt a megrendelő, prédikációiból kirajzolódik az ikonográfiai program, amely legkésőbb a IV. Lateráni Zsinatra készült el.

Kulcsszavak: III. Ince pápa, pallium, tiara, Ecclesia Romana, főnix, Szent Péter Bazilika

**„TU ES CHRISTUS FILIUS DEI VIVI”
MOSAIC OF THE SANCTUARY OF
ST. PETER’S BASILICA UNDER POPE INNOCENT III**

Gábor Horváth

Gál Ferenc University, Faculty of Theology

Abstract

The demolition of the old Basilica dedicated to Saint Peter began during the pontificate of Pope Julius II in 1506, and the apse was finally demolished in 1592. This sanctuary had been rebuilt in the 1210s under Pope Innocent III, who, exercising

plenitudo potestas, sought to renew the Church by convening the Fourth Lateran Council and also considered it important to assert his temporal authority. Despite its demolition, the mosaic image of the apse is known because several drawings of it, differing in detail, were made during the 16th century. The details have been interpreted on the basis of the speeches of Pope Innocent III, who was the patron of the work, and his sermons reveal an iconographic programme which was completed by the time of the Fourth Lateran Council at the latest.

Keywords: Pope Innocent III, pallium, tiara, Ecclesia Romana, phoenix, St. Peter's Basilica

I. BEVEZETÉS

A templomot Szent Péter tiszteletére ott építtette fel 324-től Constantinus császár (306-337), ahol 64-ben az apostolok fejedelmét halála után eltemették. Az ókori Szent Péter Bazilikának egy széles főhajója és 4x24 oszloppal elválasztott két-két mellékhajója, valamint egy keresztháza volt, melyet egy félköríves apszis zárt le. Egyedisége a nagy méret és az öthajós elrendezés mellett abban állt, hogy ez volt az első olyan bazilika a nyugati kereszténység területén, amely egy vértanú testét foglalta magába (Liverani, 2000, 57.). Az apszis és a hajók közötti merőleges részt a császár értékes márványokkal ékesíttette, amelyet csavart, szőlőtőkékkel díszített oszlopok díszítettek. Az épületen egyetlen szerkezeti átalakítást hajtottak végre a 7. század elején az oltár körzetében: megemelték a *presbitériumot* és egy földalatti kriptát alakítottak ki, amely lehetővé tette, hogy a zarándokok a liturgikus esemény megzavarása nélkül megközelíthessék Szent Péter sírját. Ez a megoldás a római minta alapján elterjedt Európa nyugati részén (Szakács, 2019, 74.). Idővel több beavatkozás történt a külső és belső díszítésben, így jött létre VII. János oratóriuma (705-707), III. Ince (1198-1216) apszismozaikja, IX. Gergely (1227-1241) homlokzata, a *porticus* tizenharmadik századi freskói. A dolgozat a régi Bazilika apszismozaikjának sajátosságaival foglalkozik, azzal a szándékkal, hogy III. Ince pápa prédikációinak a segítségével a mélyebb üzeneteket bemutassa.

A Bazilika bontását II. Gyula pápa rendelte el 1506-ban, melyet 1592-ben az apszis követett, az a rész, amelyet III. Ince pápa újjátatott meg az ókeresztény szentély átalakításával. Az építkezések ellenére az apszis mozaikképe ismert, mert rajz készült róla, amelyet Quintiliano Gargario *notarius Capitolinus* készített 1592. augusztus 3-án (Ballardini, 2004, 39-42.; Ballardini, 2022, 58-63.) (*Melléklet, 1. kép*). A 16. század során további, de részleteiben eltérő másolatok születtek a szentélyről, ugyanakkor néhány töredék is fennmaradt, III. Ince arcképe és egy fönix madár, amelyet VIII. Kelemen pápa (1592-1605) elajándékozott a családnak, elődjének portréja Poliba került. A töredék a Conti grófok kastélyában volt hosszú időn keresztül, majd a 19. században a Torloniáké lett, akik 1958-ban eladták a *Museo di Romának* (Parvicini, 1998, 43-44.). A megőrződött mozaik egy másik részlete, az *Ecclesia Romanát* ábrázoló női alak,

a *Collezione Barraccoban* található. Ennek a sorsáról semmit sem tudunk (Iacobini, 1989, 119-121.; Iacobini, 2004, 38.; Iacobini, 2005, 50.). A Bazilika belső terét, amelyen jól látható a szentély is, Giulio Romano 1523-24-ben megfestette. Ez a freskó a vatikáni *Stanzákban* van (Iacobini, 1991, 240.).

II. III. INCE PÁPA KORA

1187-ben a hattini csata és Jeruzsálem elfoglalása után a muzulmánok százezer keresztényt ejtettek fogságba, majd további súlyos veszteségek érték a keresztesekeket. Megállapodás 1192. szeptember 3-án jött létre Oroszlánszívű Richárd angol király és Szaladin szultán (1171-1193) között. Mindez nagy hatással volt III. Ince pápa misszionárius érzékenységére a muzulmán világ felé is (Cipollone, 1996, 55.; 327.). Lotario dei Conti di Segni, III. Ince, aki csak 1198-tól lett pápa, ugyanakkor az 1190-es évek már az ő korának mondható. Elődei, III. Kelemen rövid ideig uralkodott (1187-1191), III. Celesztin pápa (1191-1198) pedig 1191-es megválasztásakor már 85 éves volt. Lotariót – római, párizsi teológiai, majd bolognai kánonjogi tanulmányai után – 1189 decemberében III. Kelemen pápa a római *Santi Sergio e Bacco* templom diakónus bíborosává nevezte ki, ami azt jelentette, hogy egyre nagyobb befolyásra tett szert a Kúriában (Guyotjeannin, 1996, 787.). Ő is az ágostonos párizsi kanonokok *Szentviktori Hugó*, *Petrus Comestor* és *Pertus Cantor* követője volt (Paravicini, 1997, 506.; 1998, 43-46.). III. Ince pápa *Hugó* alapján a történelmet hat időszakra – *aetas* – és három korra – *tempusra* – osztotta: *lex naturae*, a teremtéstől kezdve, *lex Scripturae*, Mózesről, és a *lex gratiae*, Krisztustól, amely az ő második eljövételéig tart (Pasquato, 2006, XLIX.). Arra törekedett, hogy a két egyház (római és görög) egyesüljön, a Szentföld felszabaduljon és az eretnekekkel leszámoljon. A pápa szolgálás és szabadság teológiája ugyancsak összefüggésben áll a Szentföld felszabadításának ügyével, ezért erősítette a keresztes eszményt: 1. Izrael népe szabadulásának bibliai példamutatása. 2. Az emberiség megváltásának bibliai példamutatása Krisztus részéről. 3. Ugyanazon Krisztus parancsa az irgalmasság cselekedeteinek gyakorlására, köztük, a bebörtönzöttek megsegítése. 4. A szabadulás bibliai történetének folytatása, amikor és ahol Krisztus rab, elűzött vagy keresztre feszített. 5. Annak alkalmazása Krisztus királyi szintjén, amely arra kötelezi saját alattvalóit, hogy szabadítsák ki a saját királyukat. 6. A személyi kötelezettség Krisztus Király vikáriusaként, amely minden lehetséges eszközzel és visszafordíthatatlan módon azon Krisztus Király érdekeinek képviselőjére fogja, akinek vikáriusa és aki a hatalom teljességét adta neki, hogy Krisztus érdekeit véghezvigye és véghezvitesse (Cipollone, 1996, 351.; 2019, 379.). 1215. november 11-én elmondott ünnepi beszédében azt emelte ki, hogy lényegében két cél miatt hívta össze a IV. Lateráni Zsinatot: az Egyház megújítása és a Szentföld megmentése.¹ A zsinaton, amelyen az egész kereszténység képviselve volt, 1217. június 1-re hirdették meg az

1 [...] *sed propter reformationem universalis Ecclesiae, ad liberationem potissimum Terrae Sanctae: propter quae duo principaliter et praecipue hoc sacrum concilium convocari* (Fiormonti, 2006, 648-649.).

újabb, V. fegyveres zarándoklatot (Jedin, 1998, 53-55.), a *bellumot*. Ezt a hadjáratot, többek között, II. András magyar király vezette, aki anyja, Chatillon Anna antiochiai hercegleány révén maga is szentföldi latin volt. A zsinaton magyar részről János esztergomi, Bertold kalocsai érsek, Katapán egri, Péter győri, Róbert veszprémi, Jakab váci, Simon váradi és Dezső csanádi püspök, valamint feltehetően Uros pannonhalmi apát vett részt. Az erdélyi, a nyitrai, a pécsi és a zágrábi püspök hiányzott, (Sólymosi, 2013, 536.) valószínűleg azért, mert Kalán pécsi püspök – *episcopus cruce signatus* –, aki felvette a kereszt jelét, ekkoriban írhatta a *Gesta Hungarorumot* (Horváth, 2020, 113-124.).

III. A SZENTÉLY SAJÁTOSÁGAI

1. Trón

Az elmúlt századokban Kopasz Károly (843-877) trónjáról, amely a Vatikánban volt, már azt tartották, hogy az Szent Péter apostol trónusa, a római pápaság látható szimbóluma. A fából készült, elefántcsont lemezekkel borított szék feltehetően 875-ben kerülhetett Rómába, amikor Kopasz Károlyt VIII. János pápa (872-882) császárrá koronázta. Az eseményt követően a császár ajándékozhatta a trónust – *cathedra Petri* – a pápának. Innentől kezdve a nyugati császár számára a pápai koronázás vált jogalappá (Paravicini, 1998, 14.; Angenendt, 2008, 444.; Smith – O’Connor, 2019. 204.). Az elefántcsont lemezekon állati alakok láthatóak, kígyó, oroszlán és sárkány, amelyek a középkori királyi trónus szimbolikájával állnak összefüggésben. Áspiskígyón és viperán fogsz járni, eltiprod az oroszlánt és a sárkányt (Zsolt 90,13). III. Ince pápa pontifikátusát egy szimbolikus gesztussal kezdte. III. Ince a Bazilika kanonokja volt, megválasztása után két hónapot várt arra, hogy 1198. február 21-én megkoronázzák, mivel 22-én ünnepelték Szent Péter apostol katedrójának a napját (McKitterick – Osborne – Richardson – Story, 2013, 6.). III. Ince a nap folyamán háromszor ült trónszékre, amely Szent Péter három püspöki katedrójára utalt: Alexandria, Szent Márk apostol révén, Antióchia és Róma. Ezzel két ceremóniát egyesített, a székhely foglaltat és a katedra ünnepének napját. A pápa cselekedete lezárt egy korszakot és egy újat nyitott. III. Ince már nem csak *Vicarius Petri* volt, hanem több Péternél, *Vicarius Christi*, Krisztus földi helytartója, amely kifejezte a *plenitudo potestast* (Paravicini, 1998, 13-17.). A pápa később a mozaikkal együtt a Bazilika 4. századi feliratát is megváltoztatta,² a *mater cunctarum ecclesiarum* immáron a Laterán helyett arra a helyre

2 SVMMA PETRI SEDES EST HEC SACRA PRINCIPIS AEDES MATER CVNCTAR(UM) DECOR ET DECVS ECCLESIA(VM) DEVOTVS CHRISTO QVI TEMPLO SERVIT IN ISTO FLORES VIRTVTIS CAPIET FRVCTOSQVE SALVTIS. A felirat szövege magyarul: PÉTER LEGFŐBB SZÉKE A FEJEDELEMNEK EZ A SZENT HÁZA, MINDENEK ANYJA, AZ EGYHÁZAK DÍSZÉ ÉS ÉKESSÉGE. AZ A KRISZTUSNAK ELKÖTELEZETT EMBER, AKI EBBEN A TEMPLOMBAN SZOLGÁL, AZ ERÉNY VIRÁGAI ÉS AZ ÜDVÖSSÉG GYÜMÖLCSEIT FOGJA ELYNERNI. A szöveg eredetileg hexameteres versformában íródott: *Péter legfőbb széke e ház: szent és fejedelmi, / mindenek anyja, az egyházaknak nagyszerű dísze. / Mind, ki e templomban híven szolgálja Krisztust, / elnyeri erénye virágát s üdvössége gyümölcsét.*

vonatkozott, ahol a *cathedra Petri* van, vagyis a Szent Péter Bazilikára, amelynek a Birodalom és az egész Egyház alá kell, hogy vesse magát (Iacobini, 1991, 244.; Iacobini, 2005, 52; Queijo, 2012, 65.). Ezzel a pápa személyesen adott lendületet arra, hogy egy új székhely épüljön ki a Vatikánban (Iacobini, 1989, 129.).

A trónszék támlája egy timpanonban végződik, amelyen a császár mellképe van ábrázolva, akit négy angyal vesz körül. A közelebbi egy koronát, a másik jobbra és balra egy-egy pálmaágot, és egy könyvet tartanak. A pálmát és a könyvet tartó mellett egy ember áll, aki egy kígyósárkányt döf át lándzsával, majd következik hat páros harcos. Legfelül a nap és a hold látható. Mindez egy templomhoz hasonlítható, amely a császárnak lehetővé teszi, hogy isteni méltóságában jelenjen meg. Krisztust is négy angyal veszi körül. Az elefántcsont lemezek három sávot alkotnak: az első és második Héraklész hat-hat küzdelmét, a harmadikban pedig kígyóformájú szörnyeket láthatunk. A trón két zónára, az égire (csillagképek) és a földre (szörnyek) osztható. Ez érvényesül lent is, Héraklész küzdelménél az első sorban madarak, a másodikban a földi vállalkozásai, a harmadikban a kígyóformájú szörnyek jelennek meg. Mindez a császár megdicsőítésére szolgál, aki számára az egész univerzum alá van vetve, ahogyan ez a zsoltárokból olvasható. *Lába alá vetettél mindent* (Zsolt 8,8). Héraklésznek *monstrorum domitor*ként, a szörnyek megszelídítőjeként kellett harcolnia, így a császár is az isteni segítséggel tud szembeállni a rosszal, az ördög csapdáival és kijönni abból győztesként. Héraklész, ahogyan Konstantinápolyban, úgy a Karoling császárok számára is egy modell volt (Paravicini, 1998, 16.; Frugoni, 2017, 262.).

III. Ince pápasága alatt a napot (pápaság) és a holdat (császárság) szimbolikus értelemben használta, de ez a metafora már VII. Gergely pápánál (1073-1085) is megjelenik. A Lateránban lévő márvány trónszéken szintén kígyók, oroszlánok és sárányok voltak ábrázolva Szent Péter trónjához hasonló módon, amely kétségkívül az uralkodó *monstrorum domitor* eszméjének a kifejezője volt (Paravicini, 1998, 16-17.).

2. A Paradicsom négy folyója

A mozaik két egymástól elváló szintre osztható: 1. a felső (mennyei), Krisztus ül a trónon Péter és Pál apostol között, 2. az alsó (földi), az Isten Báránya mellett III. Ince pápa, az *Ecclesia Romana* alak és a bárányok (Iacobini, 1991, 242.) (*Melléklet, 1. kép*). A pápa történelemszemléletével áll kapcsolatban mindaz, ami Krisztus lábainál volt látható, a négy szimbolikus forrás – a Paradicsom négy folyója –, amelyből két szarvas iszik; ezt a részt még néhány (hat) vidéki életből vett jelenet egészített ki. Az evangélistákról szóló beszédében a folyókat velük hozta összefüggésbe: a *Pisón* Jánosra, a *Gihón* Mátéra, a *Tigris* Márkra, az *Eufrátesz* pedig Szent Lukácsra vonatkozik (Fioramonti, 2006, 528-529.). Szent Gergely pápa ünnepén beszélt arról a pápa: *Ahogyan a folyó négy ágra oszlik, úgy a Szentírást is négy jelleg szerint különböztetjük meg: történelem, allegória, anagógia és tropológia. A Gihón a föld megosztását jelenti és a történelemre utal, mert földi dolgokra vágytak, így a történelem szerint földi dolgok lettek megígérve nekik: „neked adja, arra a tejjel-mézszel folyó földre.”* (Kiv 13,5) (Fioramonti, 2006,

366-367.) III. Ince pápa értelmezésében a négy folyó, a *Gihón* a történelmet, a *Pisón* az allegóriát, a *Tigris* az anagógiát, az *Eufrátesz* pedig a tropológiát szimbolizálja (Pasquato, 2006, L.). Ez a felfogás még Dante korában is érvényes volt, aki elmondja, hogy művét, a *Commediát* ezen a négy szinten lehet értelmezni, úgy kell azt olvasni, mint a Szentírást:³ a Vörös-tengeren való átkelés (*littera*) allegorikus értelemben a keresztséget, erkölcsi (tropologikus) értelemben az ördög és a bűn feletti győzelmet, anagógiai értelemben a földről a mennybe jutást jelenti (Pfeiffer – Jacobone, 1999, 28., 32.). Ez a gondolatmenet származik Szentviktori Hugótól, aki *Didascalion* című művében írt az olvasásról és annak jelentőségéről. Az olvasás, három dologból áll: a szó szerinti értelemről (*littera*), az értelemről (*sensus*) és a mondanivalóból (*sententia*). A párizsi magister az olvasást „zarándoklatnak” tekinti, melynek során egy idegen világon át a Bölcsességhez juthat el az olvasó. Az elmélyült olvasásban Isten és a lélek együtt cselekszik (Szeiler, 2018, 182-189.).

3. *Maiestas Domini – Agnus Dei – Betlehem és Jeruzsálem*

Egy új jelenetről van szó olyan értelemben, hogy az ókeresztény *Traditio legis* helyére, III. Ince pápa rendeletére a *Maiestas Domini* ábrázolás (Iacobini, 1991, 242.; Iacobini, 2004, 38.; Iacobini, 2005, 50.; Smith – O’Connor, 2019. 248-249.; Barozzi, 2022, 164.) és a római apostolok képei kerültek. A sárga háttérű boltozatot – *caelum aureum* – nyolcágú csillagok díszítik, amely egy 16. századi (1531) helyreállítás eredménye (Ballardini, 2004, 39.). Ezzel szemben a központi csoport, a trón és az eucharisztikus Bárány – *Agnus Dei* – a kehelybe folyó vérrel változatlanok maradtak (Queijo, 2012, 63.). A Bárány mögött az üres trón – *hetoimasia* – áll, amelyen valószínűleg egy drágakövekkel díszített kereszt – *crux gemmata* – volt látható. A zsinat megnyitásakor a szentmise közös megünneplésére utalt III. Ince beszédének elején: *Desiderio desideravi hoc pascha manducare vobiscum, antequam patiar*.⁴ (Fioramonti, 2006, 646.) Az apszis diadalívén szintén ábrázolva volt két másik kehely is, amelyből elegáns növényi motívum nő ki (Ballardini, 2004, 46.). A Betlehemből és Jeruzsálemből kijövő bárányok az Egyház hivatására utalnak, amely elvezeti az emberiséget Krisztus második eljövetele felé (Paravicini, 1998, 31.).

4. *Szent Pál: Mert számomra az élet Krisztus – a Szentföld megmentése*

Azt feltételezik, hogy az új mozaik 1209 és 1212 között készült el (Tomei, 2022, 115.). Több jel arra utal, hogy az apszis átalakítása összefüggésben áll III. Ince pápa törekvéseivel, amelyeket a zsinaton hirdetett meg, vagyis a mozaik elkészítése a zsinatra volt időzítve. Ezt látszik igazolni az az idézet, amelyet Szent Pál esetében láthatunk. A zöld tunikában és világos köpenyben ábrázolt apostol kezében lévő feliratot a filippieknek

³ *Ad evidentiam itaque dicendorum sciendum est quod istius operis non est simplex sensus, ymo dici potest polisemos, hoc est plurium sensuum; nam primus sensus est qui habetur per litteram, alius est qui habetur per significata per litteram. Et primus dicitur litteralis, secundus vero allegoricus sive moralis sive anagogicus* (Jacomuzzi, 1997, 444.).

⁴ *Vágyva vártam arra, hogy elfogyassam veletek ezt a húsvéti vacsorát, mielőtt szenvednék* (Lk 22,15).

írt leveléből vett részlet díszítette: MIHI VIVERE CHRIS[TVS] EST.⁵ (Ballardini, 2004, 39.) Ezt a szentírási helyet a zsinat megnyitása alkalmával elmondott beszédének elején – *Sermo VI: In Concilio Generali Lateranensi habitus* – idézte a pápa. Mivel, „Mert számomra az élet Krisztus, a halál pedig nyereség”, ha Isten megerősített ebben, nem utasítom vissza, hogy igyak a szenvedés kelyhéből, amely számomra lett előkészítve akár a katolikus hit megvédése, akár a Szentföld megmentése, vagy akár az Egyház szabadságának állapota érdekében.⁶

5. Szent Péter: Te vagy a Krisztus, az élő Isten Fia – az Egyház megújítása

A kupola csúcán, a trónon ülő Krisztus felett, a kompozíció többi részétől jól elkülönülő, koncentrikus sávokba rendezett díszítés látható. Ez az égboltozat ideális ábrázolása, amely egyfajta háromszög alakú árnyékokból tevődik össze, középen egy kis kereszttel, amely alatt az Isten égi keze – *dextera Domini* – van, amely áldást oszt. A fenti boltozat alsó „ívein” geometrikus motívumok váltakoznak – feltehetően – két galambbal, amelyek az Úr jobb kezének két oldalán, szimmetrikusan helyezkednek el egymással szemben. Ilyen árnyék-ábrázolás több mozaikról is ismert, a *San Clemente* Bazilika apszisán, amely egy ikonográfiai újdonságnak tekinthető, amelynek célja az Úr oltalmának bemutatása a világi veszélyekkel szemben (Vö. Riccioni, 2022, 109.). Az égboltozattól tulajdonképpen a kinyilatkoztatás és annak fénye árad, amely látható módon a földön az Egyházban testesül meg (Vö. Pfeiffer, 2000, 190.). Az Atya lelki áldása az, aki elküldi a Szentlelket azért, hogy emlékeztessen mindenre, amit Krisztus tett – vagyis hogy legyőzte a világot (Jn 14,26)⁷ –, és megvilágítsa az egész igazságot, a gonoszra vonatkozó igazságot is (Špidlik – Rupnik, 2011, 75.; Horváth, 2020, 87-88.).⁸ Ez alatt a trónon ülő Krisztus jobb kezével áldást oszt, bal kezében a becsukott Könyvet tartja, piros tunikában és fehér palástban az IC XC monogramok között látható, mellette Péter és Pál apostol, miközben a képet két pálma keretezi (Ballardini, 2004, 39.). Az apostolok nevei görögül és latinul voltak felírva, amely gesztus szintén a zsinat eszméjével és annak összehívásának szándékával állhat kapcsolatban, ugyanis III. Alexiosz (1195-1203) bizánci császár és a pátriárka 1199-ben azt kezdeményezték, hogy egy egyetemes zsinaton a keleti és nyugati egyház közötti tanbeli ellentéteket tárgyalják meg. A megegyezés elmaradt Konstantinápoly 1204-es elfoglalása miatt. A zsinatra emiatt keletről senki nem jött el (Szuromi, 2006, 85.).

5 [...] *mihi enim vivere Christus est et mori lucrum* [...] – *Mert számomra az élet Krisztus, a halál pedig nyereség* (Fil 1,21). A *Santa Maria Maggiore* Bazilikában is ezzel a felirattal ábrázolják Szent Pál apostolt.

6 *Quia «mihi vivere Christus est, et mori lucrum», non abnuo, si dispositum est a Deo, bibere calicem passionis, sive pro defensione fidei catholicae, sive pro subsidio Terrae Sanctae, sive pro statu ecclesiasticae libertatis* [...] (Fioramonti, 2006, 646-647.).

7 Én pedig kérem fogom az Atyát, és más Vigasztalót ad nektek, hogy veletek legyen mindörökké.

8 Kaloján bolgár királynak (1197-1207) küldött egy zászlót III. Ince pápa, amelyen a kereszt és Péter kulcsai voltak ábrázolva. Levélben a kulcsok szimbolikájáról is szólt a pápa: Péter Krisztustól kapta a kulcsokat, a két kulcs lehetővé teszi a pápa számára azt, hogy megkülönböztesse a jót a rossztól (Paravicini, 1998, 56.).

Krisztus és egészen egyedi módon Szent Péter is áldásra emelik kezeiket, amelyek görög módon voltak ábrázolva mindhárom esetben, vagyis a gyűrűs- és a hüvelykujj összeérnek, miközben a kisujj egyenes. Az áldó kéz⁹ valójában „beszélő kéz” (Frugoni, 2010, 82-86.). Egy beszélgetésnek vagyunk tehát a részesei, amely rekonstruálható a mondatszalogoknak köszönhetően.

A fehér tunikában és égszínkéék palástban lévő Péter apostol kezében a szalagon Máté evangéliumából volt olvasható egy részlet: TV ES CHRIS[TVS] FILIVS DEI VIVI.¹⁰ Ezzel a szentírási idézettel kezdte beszédét – *Sermo XXI: In sollemnitate D. Apostolorum Petri et Pauli* – az apostolok ünnepén (Fioramonti, 2006, 424-437.). A szentírási részletből tudjuk, hogy mit mond Krisztus, és mit mond az Atya Péter által. »Kinek tartják az emberek az Emberfiát?« [...] »És ti kinek tartotok engem?« *Simon Péter válaszolt: »Te vagy a Krisztus, az élő Isten Fia.« Jézus azt felelte neki: »Boldog vagy, Simon, Jónás fia! Mert nem a test és vér nyilatkoztatta ki ezt neked, hanem az én Atyám, aki a mennyekben van. Én pedig mondom neked: Te Péter vagy, és én erre a kösziklára fogom építeni egyházamat, s az alvilág kapui nem vesznek erőt rajta. Neked adom a mennyek országának kulcsait. Amit megkötsz a földön, meg lesz kötve a mennyekben is, és amit feloldasz a földön, föl lesz oldva a mennyekben is.«* (Mt 16,13-20) Az 1592-es legkorábbi rajzon a mondatszalog mellett Péter a kulcsokat – *claves regni coelorum* – is a kezében tartja (Ballardini, 2004, 39.). Ez az idézet Péter elsőségét, magát a pápai primátust támasztja alá (Vö. Grün, 2023, 92.). Szent Péter – *fundamentum et caput Ecclesiae, primus et summus magister et princeps Ecclesiae* – az Atya kiválasztottja az apostolok közül, ő az, aki képes válaszolni Jézus kérdésére. III. Ince pápa 1198. február 22-én, szentelése alkalmával a Bazilikában elmondott beszédében megemlítette, hogy *Primatum Petri Dominus Jesus Christus [...] constituit* (Fioramonti, 2006. 258.). Az idézett mondattal kapcsolatban *Te vagy a Krisztus* az ő emberségét, *az élő Isten Fia* részlet pedig az istenségét fejezi ki. A pápa június 29-én beszélt erről az *In sollemnitate D. Apostolorum Petri et Pauli* című prédikációjában az apostolok ünnepén.¹¹ Ezzel az idézettel áll kapcsolatban a zsinat 5. kánonja, amely megerősítette a római szék primátusát, ugyanakkor elismerte az egyes pátriárkai székek hagyományos tekintélyét (Szuromi, 2006, 87.). Szent Péter hitvallása ismételten azt igazolja, hogy a mozaik a zsinatra készült el azzal a szándékkal, hogy kifejezze a reformok szükségességét és jogosságát, vagyis 1213 és 1215 között, mivel a pápa 1213. április 19-én keltezett levelével 1215 novemberére hívta össze az egyetemes zsinatot.

⁹ A szakirodalom nem foglalkozik azzal a sajátossággal, hogy ez a gesztus nem kizárólag az áldásra vonatkozik, hanem arra, hogy az ábrázolt személy beszél. *Fuoco dell'intera composizione è l'immagine del Salvatore tra i monogrammi IC XC, benedicente e con il Libro chiuso* (Ballardini, 2004, 39.). *Al centro c'è il Cristo in trono, con tunica rossa e manto bianco, un libro nella mano sinistra e la destra benedicente* (Queijo, 2012, 62.).

¹⁰ *Te vagy a Krisztus, az élő Isten Fia* (Mt 16,16). A Falkon kívüli Szent Pál Bazilikában, a Lateráni Bazilikában és a Santa Maria Maggiore Bazilikában is ez a mondatszalog látható Szent Péter kezében.

¹¹ *Duas autem confitetur is Cristo naturas, et unam personam. Naturam humanam, cum dicit: Tu es Christus [...]. Naturam divinam, cum ait: Filius Dei vivi* (Fioramonti, 2006, 428-429)..

Mivel a feliratokkal, illetve a sajátos kéztartásokkal nem foglalkoztak az egyes tanulmányok, így elfogadottá vált az a vélemény, hogy a mozaik 1204 után és 1212 előtt készülhetett el, mert a pápa bajszot hord (Iacobini, 1991, 244-245.; Iacobini, 2004, 41.). A Lateráni Zsinaton elmondott beszédben ezzel szemben azt olvashatjuk, hogy Joziás idejében megújult a templom, miként *pontifikátusunk tizennyolcadik évében restauráltatott az Úr temploma, amely az Egyház*, és megünnepeztetett a Húsvét, vagyis ez az ünnepi zsinat, amely által az átment a bűnöktől az erényekig.¹² Egyszerre beszélt allegorikusan a templom és az Egyház megújításáról, ezért mi azt feltételezzük, hogy az új mozaik a zsinatra készülhetett el, melynek egyik fő célja az Egyház külső, világi befolyástól mentes, belső szabadságának a megvalósítása volt. Ebben a mondatban, Szent Péter hitvallásában összponosul mindaz, amit a zsinat a katolikus hit megvédése – *pro defensione fidei catholicae* – kapcsán fogalmazott meg az 1. kánonban a tévtanokkal szemben, különös tekintettel az Oltáriszentségre és az átlényegülés tanára vonatkozólag (Szuromi, 2006, 86-88.).

Több római bazilika apszisán ezek a feliratok olvashatóak, de a legközelebbi párhuzam a *San Silvestro* templomban látható Tivoliban, amely minden valószínűség szerint III. Ince pápa korában készült el (Paravicini, 1998, 31.). A kék háttérű apszis közepén Krisztus a Jordán folyónál áll, Szent Pál esetében megegyező, Péternél – kezében kulcsokat és pásztorbotot tart – eltérő felirat – DOMINUS LE[GEM DA]T – olvasható. A képet mindkét oldalon egy-egy pálma zárja, a Pál felöli oldalon, a fa tetején egy fönix van. A freskó a *Traditio legis* ábrázolja (Ferruti, 2015, 29.). A rómaihoz inkább hasonlít a subiacoi *Sacro Speco* monostor Szent Gergely pápa tiszteletére szentelt kápolna freskója, amely már IX. Gergely pápa megrendelésére készült el. Felül a Pantokrátor Krisztus látható, beszélő keze arra utal, ami a nyitott könyvben olvasható: EGO / [SUM] / LUX [MUN]DI / [QUI] / SE/QUI/TUR.¹³ A közepén lévő ablak jobb és bal oldalán Szent Péter és Pál apostol áll (Paniccia, 2022, 62.). Kezükben ugyanazok a feliratok vannak, amelyek a Szent Péter Bazilika apszisát is díszítették.

6. Pálmák

A pálma a sivatag növénye, minden tartozéka hasznos. A görög nevéből, a *phoenix*ből származik Fönícia neve, innen terjedt el a növény a környező területekre. A palmafák, amelyek már sok ókeresztény festményen és szarkofágon megtalálhatók, a paradicsomra utalnak, mert együtt az örökkévalóságot és az örömet szimbolizálják (Frugoni, 2010, 149-151.).

Gondolatmenetünk szempontjából fontos a flandriai *Saint-Omeri Lambert* kánonok által 1120 körül írt enciklopédia, a *Liber Floridus* kódex pálma-ábrázolásaira kitérni. Az első, amelyen a nyolc boldogságot fák szimbolizálják: cédrus, ciprus, pálma,

12 [...] *ut in hoc nostri pontificatus anno XVIII templum Domini, quod est Ecclesia, restauratur, et celebretur Phase, sive Pascha, videlicet hoc solemne concilium, per quod fiat transitus de vitiis ad virtutes* [...] Fioramonti, 2006, 648-649.)

13 Én vagyok a világ világossága. Aki követ engem (nem jár sötétben) (Jn 8,12).

rózsa, olajfa, platán, terebint és a szőlő. A talajon, amelyből a pálma kinő, Kádes neve olvasható. Felirat is tartozik hozzá: *Vox ecclesiae Quasi palma exaltata sum in Cades. Scientia per quam Beati qui lugent quia consolabuntur. Beatitudo virtusque tertia. Cades – Felnöttem, miként a pálma Kádesben, tudással, amely által boldogok, akik sírnak, mert vigasztalást nyernek. A harmadik boldogság és erény.* Kádes egy oázis volt a sivatag határán, ahol feltehetően sok pálma lehetett, a környezetével szemben a vegetáció és az élet jele. Egy másik ábrázoláson az Egyházat szintén egy pálmafa jeleníti meg (*Melléklet, 2. kép*). Úgy néz ki a fa, mintha az egy páva volna, a 22 levél között a 22 erény (*virtutes*), velük szemben pedig a bűnök (*vitiis*) vannak felsorolva. A páva, mint szimbólum alkalmas arra, hogy megjelenítse az erényeket és a bűnöket, mivel egyszerre a halhatatlanság és az örök élet, az örökkévalóság, negatív értelemben viszont a hiúság és a gög jelképe (Seibert, 1994, 261-262.). Uralkodói jelképek között is feltűnik a pálma. A szicíliai normann király II. Roger (1105-1130) palástját (*Krönungsmantel*, Kunsthistorisches Museum, Schatzkammer, Bécs) egy pálmafa és két oroszlán díszíti. Az arab felirat szerint 1133-34-ben készíthették.

7. *Ecclesia Romana* és III. Ince pápa

Az alsó szinten, a trónuson a drágakövekkel díszített kereszt és az eucharisztikus Bárány ábrázolástól balra III. Ince pápa, jobbra pedig az Egyházat szimbolizáló fiatal női alak – *Ecclesia Romana* – áll. Mindketten a Bárány felé fordulnak. Ennek az ábrázolásnak az előképe az *Ecclesia* és *Synagoga* páros. Már a *Liber Floridus* egyik miniatúráján is látható a két női alak (*Melléklet, 3. kép*). A Krisztus – *Christus super montem Olivarum* – jobbján – *Ecclesia a dexteris Domini* –, az általa megkoronázott, jobb kezében keresztben végződő zászlót – *vexillum Sancte Ecclesie crux* –, bal kezében pedig kelyhet – *calix* – tartó *Ecclesia* mellett egy kehely formájú keresztelőkút – *Fons patens ecclesie omnibus in ablutionem peccatorum omnium. Baptisterium* – van. Krisztustól balra *Synagoga* áll, aki elveszítette koronáját – *corona Synagoge* –, az ő lobogója már el van törve – *vexillum synagoge fractum* –, a Megváltó eltolja magától a poklot jelképező hatalmas fogú szörny szája felé – *os inferni* –, mivel megtagadta az Isten fiát, Krisztust, nem hisz a prófétáknak és eltávolodott Istentől. *Synagoga Christum Dei filium abnegans, prophetis incredula recedens, adeo corona deposita, vexillo confracto ad infernis perperans* (Frugoni, 2020, 204.).

Az apszis ikonográfiája III. Ince egyháztani fogalmait tükrözi vissza, amely az Egyház és a pápa joghatóságának megnyilvánulása, jelenléte az apszis ikonográfiai programjában pedig egyértelműen arra utal, hogy ő volt a megrendelő (Queijo, 2012, 63.). A pápáról és az *Ecclesia Romana* alakról Alfonso Ciacconio (1530-1599) még az apszis elbontása előtt külön-külön rajzot készített (Ballardini, 2004, 43-45.). Teljesen új motívum a pápa és a női alak elhelyezése, mivel a pápa nem kizárólagosan *donátor*, hanem kimondottan központi szerepet tölt be, aki egészen különleges kapcsolatban van az *Ecclesia Romanával* (*Melléklet, 4. kép*). Mivel a pápa Krisztus helytartója, nem csak Péter helytartója, ezért az emberek fölött Isten közelében ábrá-

zolták őt (Iacobini, 2005, 50-51.; McKitterick – Osborne – Richardson – Story, 2013, 6-7.). A mezítlábás nő esetében az egyszerűsége van a hangsúly. Bal kezében a piros színű szent Könyvet, jobb kezében egy egyszerű latin keresztben végződő piros lobo-gót tart, amelyen Szent Péter Krisztustól kapott kulcsai vannak. A zászló a lateráni *Triclinium Leonianum*on látható Nagy Károly zászlajához hasonlít (Iacobini, 1989, 126.; Ballardini, 2004, 45.). Lent az *Ecclesia Romana* szöveg olvasható, fején bizánci császárnői koronával, *imperatrix*ként, halványkék ruhában, piros színű köpenyben jelenik meg. Hasonló módon ábrázolja a *Santa Maria in Trastevere* Bazilika II. Ince pápa (1130-1143) megrendelésére elkészítettett mozaikja a megkoronázott (királynő) Máriát, aki Krisztus jobbán foglal helyet a trónon. A visszafogott *proszküneszisz* test-tartásban látható pápát piros *casulában* fehér palliummal, amely a pulzust is átöleli, fehér *tunucában* és piros cipőben ábrázolja Ciacconio rajza (Ballardini, 2004, 33., 43.; Iacobini, 2004, 40.). Fején a pápai *frygium*, a tiara van, amelyet Constantinus császár adományozott Szilveszter pápának a *Donatio Constantini* szerint. A pápa, amennyiben *Vicarius Christi*, titokzatos módon az *Ecclesia Romanával* egyesül, miként Krisztus az Egyház völégénye. Ezek a gondolatok már az *In consecratione Pontificis* beszé-deben is megtalálhatóak (Iacobini, 1989, 126.). A pápa a hatalmát nem csak Pétertől, hanem Péteren keresztül Krisztustól kapja. A pápa hatalma egyetemes, lelki és világi egyszerre. Tiarával a fején a pápa *palliumot* hord, amely a pápai hatalom teljességének a szimbóluma, az ő személye magában foglalja Krisztus papi és királyi méltóságát (Paravicini, 1998, 45-46.). A pápát ábrázoló tiara hiányos, ugyanis a 16. századi levá-lasztás során a felső része nem maradt meg. A rajzokon jól látszik, hogy a tiara egy nagy gemmában, ékkőben végződhetett, (Iacobini, 1989, 123.) hasonlóan a subiacoi freskóhoz.

8. Tiara

A tiarát a fáraók koronájával szokás párhuzamba állítani hasonlóságuk miatt, ami megtévesztő, mivel minden korszakhoz sajátos üzenetek tartoznak. A tiara formája folyamatosan változott a 13. században, egyre inkább gazdagabb, mélyebb szimboli-kával egészült ki. A keresztény mondanivalóról kell beszélni.¹⁴

A 8-tól a 11. századig a pápa koronáját *regnumnak*, *frygiumnak* vagy *coronának* hívták. Maga a szó a perzsa *tigra*, hegyes szóból származtatható. A tiara legkorábbi ábrázolása egy III. Szevgiusz pápa (904-911) korára datálható pénzen látható, miköz-ben a kifejezés elsőként a *Liber Pontificalis*ban, II. Paszkál pápa (1118) életénél olvas-ható (Paravicini, 1999, 1913.). A tiara eredetileg egy császári jelvény volt, amelyet VII. Gergely pápa a *Dictatus papaeban* (1075) kizárólag a római pápának tartott fenn.¹⁵ A püspöki mitra és a pápai tiara közötti különbség a 12. század folyamán egyre nyilvánvalóbbá vált azzal, hogy a püspöki mitra kétszarvúvá alakult át, *mitra bicornis*

14 A másik főpapi jelvény, a tiara eredetét is valószínűleg Egyiptomban kell keresnünk (Ponori Thew-rewk, 1963, 349.).

15 8. *Quod solus possit uti imperialibus insigniis.* – A pápa császári jelvényeket viselhet.

lett. A pápai és a püspöki fejedő közötti különbség egyre gyakrabban megjelent az ábrázolásokon. A pápa mindkettőt használta, de a *tiara* az ő világi hatalmának, míg a *mitra* a papságának szimbóluma volt. A *Santissimi Quattro Coronati* Bazilikában lévő ábrázoláson Constantinus császár a tiarát Szilveszter pápának adja át, akinek a fején egy mitra látható. A *Donatio Constantini* szerint I. Szilveszter pápa visszautasította a koronát, de magának és utódainak elfogadta a *frygiumot*, amelyet fehér színe miatt Krisztus feltámadásának szimbólumának tartották. Ez az első ábrázolás, amely az adományozást mutatja be. A római irodalomban a *frygiumot* a tiarával azonosították, és azt tartották róla, hogy az a „trójaiak”, *Parisz*, *Aeneas*, *Priamosz* és *Ganümedész* fővege volt. És mivel a rómaiak a trójaiktól származtatták magukat, Rómában fontos szerepet tulajdonítottak egy ilyen fővegnek a hatalom szimbolikájában. A tiarát csak a koronázás napján és az ünnepélyes lovaglás során használták, amikor a koronázást követően a pápák birtokukba vették a Lateráni Bazilikát (Paravicini, 1998. 66.; 1999, 1913.).

A tiara kezdetben csak egy, a korban használt királyi (abroncs)koronához hasonlítható ékességből állt, annak fehér színe Krisztus feltámadására utalt, úgyszintén az is, amit III. Ince *registrum*ában láthatunk, ahol a pápai tiarát három pávatoll díszítette, amely egyrészt valószínűleg a természetfeletti dicsőséget testesíti meg, amely forrása és célja minden szuverenitásnak,¹⁶ másrészt az erényekre (*virtutes*) is rámutat. Ő volt az első olyan pápa, aki valóban teljhatalommal uralkodott az Egyházi Államban, és elérte azt, hogy hatalma evilági ügyekre is kiterjedjen, illetve, hogy függetlenné váljon a császártól (Katus, 2014, 274-275.). IX. Gergely pápasága alatt (1227-1241) a tiara kettőssé – *diadema duplex* –, majd VIII. Bonifácnak (1294-1303) köszönhetően hármas koronává alakult át.¹⁷ A legrégebbi elem a pápa papi, míg a másik kettő a császári és királyi szuverenitást fejezi ki. A tiara felső része egy glóbusz-formát képez, a szféra egy tökéletes alakzat, amely a makrokozmoszt, a hatalom teljességét szimbolizálja. Az Arnolfo di Cambio (1245-1302) által készített pápa-szobron aránytalanul magas tiara mérete szerint a bibliai könyveknek – *cubitum* – feleltethető meg; 46 cm körülbelül (Paravicini, 1999, 1913.). A magas, kiemelkedő forma sem véletlen, ugyanis az Noé bárkájára vonatkozik, *mely utolsó könyökéig tökéletes volt*. A Teremtés könyvében (Ter 6,13-22) – *Így készítsd el: háromszáz könyök legyen a bárka hossza, ötven könyök a szélessége, és harminc könyök a magassága*.¹⁸ – olvashatunk a bárkáról, és ezek a

16 A pávatoll gyakori motívummá vált a 13. század folyamán, ez díszítette Nagy Szent Gergely pápa tiaráját a tiszteletére szentelt subiacoi monostor – *Sacro Speco* – egyik kápolnájának freskóján, amely IX. Gergely pápa megrendelésére készült (Paravicini, 1998, 71., 88-89.). A kápolnában a gém és a gólya mellett a páva is megjelenik az ábrázolt madarak között (Panizza, 2022, 62.).

17 Eltérő megállapításokat olvashatunk a szakirodalomban: a tiara harmadik koronája Kelecsényi Gábor szerint XI. Benedek pápa (1303-1304) idejében alakult ki (Kelecsényi, 1978, 1126.). Bertényi Iván szerint a harmadik korona XI. Benedek vagy V. Kelemen pápa (1305-1314) korában jöhetett létre (Bertényi, 2006, 80-81.). Érszegi Márk Aurél azt írja, hogy V. Kelemtől nevezték „hármaskoronának” a *trieregnumot* (Érszegi, 2014, 121.).

18 [...] *et sic facies eam trecentorum cubitorum erit longitudo arcae quinquaginta cubitorum latitudo et*

gondolatok kerültek bele az *Unam Sanctam* bullába (1302) is: *A vízözön idején Noénak egyetlen bárkája létezett csak, amely előképe az egy Egyháznak, és ennek a bárkának, mely utolsó könyökéig tökéletes volt, csak egyetlen kormányosa és vezére volt, Noé, és azt olvassuk, hogy ezen a bárkán kívül minden, ami a földön létezett, elpusztult.*¹⁹ A VIII. Bonifác által kiadott bullában Noé bárkája az Egyház előképeként jelenik meg; az egy, szent Egyház a pápaságban, sőt a pápa személyében testesült meg (Paravicini, 1998, 70.).

9. Kulcsok

A III. Ince pápa által megújított apszismozaikon kétszer is megjelennek a kulcsok. Fent Szent Péter kezében, alul pedig az *Ecclesia Romana* alak által tartott zászlón szintén. Az Egyház piros színű zászlója hármass végződésű,²⁰ a rudat felül kereszt díszíti, rajta két kulcs látható, amelyeket egy zsinór köt össze. Ez az első alkalom, amikor azok a pápaság hatalmának jelképeként lettek feltüntetve, eddig a kulcsok kizárólag Szent Péter attribútumai voltak (Frugoni, 2015, 238.). A 13. század az az időszak, amikor Szent Péter kulcsai a pápához kerülnek át. VIII. Bonifácra készült az első olyan szobor, amely élő pápát ábrázolt kulcsokkal a kezében, valószínűleg az 1300-as első szentévre készíthette Arnolfo di Cambio. A pápa jobb kezével áldást oszt, bal kezében vannak a kulcsok úgy, ahogyan az a Bazilikában látható Szent Péter szobor esetében van, ami azt fejezi ki, hogy a pápa Péter, aki közvetítő nélkül közvetlen kapcsolatban van Krisztussal. VIII. Bonifác pápa volt az is, akinek a címerében elsőként tűnnek fel a kulcsok (Paravicini, 1998, 20-21.).

10. Főnix és galamb

Sokáig tartotta magát az a nézet, miszerint a mozaik egy nagyon ritka ikonográfiai elemet tartalmaz; a pálmákon a pápa vállainál és az *Ecclesia Romanánál* látható egy-egy főnix (Iacobini, 1989, 128.; Paravicini, 1998, 46.).²¹ Ebben a paradicsomi környezetben a főnix kétszeres megjelenítése teljes mértékben szokatlan, mivel nem ismerünk ezt megelőző analógiát, noha Rómában több olyan ábrázolás maradt fenn, amelyen főnix látható: a *Santi Cosma e Damiano*, a *Santa Cecilia in Trastevere*, a *Santa Prassede* Bazilika.²² A Szent Péter Bazilika kétszeres főnix-ábrázolása arra szolgált,

triginta cubitorum altitudo illius [...].

19 *Una nempe fuit Diluuii tempore arca Noe, unam Ecclesiam praefigurans, quae in uno cubito consummata, unum, Noe videlicet, gubernatorem habuit et rectorem, extra quam omnia subsistentia super terram legimus fuisse deleta* (Denzinger, 1948, 218.).

20 Ciacconionál hármass, Gargarionál csak kettős végződésű a zászló.

21 *Non a caso la fenice è rappresentata due volte per trasferire, in un nuovo apax iconografico, la propria carica simbolica tanto all'uno quanto all'altra* (Monciatti, 2000, 914.).

22 Később jött létre a *San Giovanni in Laterano* Bazilika mozaikja, amelyet IV. Miklós pápa (1288-1292) rendelt meg. A drágakövekkel díszített kereszt tövében a négy paradicsomi folyóból két szarvas és bárányok isznak, a folyók által körülölelt részben a mennyei Jeruzsálem drágakövekkel díszített magas falait Szent Mihály arkangyal védi. A Jordán folyó partján lévő mennyei város két aranyozott tornyán Szent Péter és Szent Pál apostol látható a háttérben egy pálmán álló főnix madárral egyetemben (Frigerio, 2014, 497-503.).

hogy megjelenítse a pápa isteni és krisztusi tekintélyének – *auctoritas* – eredetét. A főnix egy olyan madár, amely nemzés nélkül születik örökké újjá, ezért itt a szüzességre is példa, amely az Egyházra, a tiszta menyasszonyra vonatkozik. A saját hamvaiból újjászülető mitikus madár a pogány – görög-római – és korai keresztény művészetben a halhatatlanság, az örökkévalóság és a folyamatos megújulás eszméjét hordozta; a méltóságát, amely sohasem hal meg (Iacobini, 1989, 128.; Paravicini, 1998, 46.; Iacobini, 2005, 51.; Frugoni, 2010, 149-151.). Ezek az üzenetek tökéletesek voltak arra az ókeresztény kor óta, hogy Krisztus feltámadásának hitének titkát megjelenítsék. Ezt példázzák a *Priscilla*- vagy akár a *San Callisto*-katakomba ábrázolásai is (Baruffa, 1996, 86-87.). Amint már említettük, a pálmafa és a madár nevük miatt – *phoenix* – is összetartoznak, ugyanakkor mindkettő egyszerre Krisztus és Szűz Mária szimbólumok (Siebert, 1994, 101., 257-258.).

Antonella Ballardini 2004-ben vizsgálta meg és elemezte az apszisról készült rajzokat, és azt állapította meg, hogy a pápa közelében lévő főnix, amely fennmaradt, a Gargario által készített rajzon piros színű, míg az *Ecclesia Romana* mellett lévő madár kisebb és világos színű.²³ Minden valószínűség szerint egy galambról lehet szó ezen az ábrázoláson, mivel más a formája, a csőre és a színe. A madár az Egyházat szimbolizálja, amelyet galambnak neveznek egyszerűsége, ártatlansága, a szeretet és a vőlegénye iránti hűsége miatt, amely telve van a Szentlélek kegyelmével, és Isten szavával van ékesítve (Ballardini, 2004, 31-33.; Smith – O’Connor, 2019, 234.). Amint már említettük, a fenti boltozaton is hasonló galamb-ábrázolás látható, ami megerősíti Ballardini érvelését.

11. Pallium

A mozaikon a pápa a Bárány és az *Ecclesia Romana* felé tartja a kezeit, amely Róma püspökének titokzatos házasságát ábrázolja az ő Egyházával. A hatalom teljessége, egyrészt az egyházi – a *pallium* –, másrészt a világi – a *tiara* – kettősségében értelmezhető, mivel az ő hatalma félreérthetetlen módon Krisztustól származik (Frugoni, 2015, 238.).

A pallium a korai időszakban egy hosszú stóla volt, amely elől és hátul is egészen a lábig leért. Ezt a palliumot láthatjuk III. Ince esetében a subiacói bencés monostor freskóján. A 13. században a pallium egy változáson ment át azzal, hogy szimmetrikus formát öltött. Először egy „Y”-hoz, majd egy „T” (tau) betűhöz kezdett el hasonlítani. Ilyen látható III. Ince pápa esetében a Szent Péter Bazilika mozaikján, illetve az ő *registrum*ában.²⁴ A palliumon lévő keresztok száma is megváltozott. A korábbi egy helyett, a vízszintes és a függőleges szárakon is három-három kereszt vált gyakorlattá

²³ *Proprio a motivo dell’equivalenza simbolica al Cristo, la duplicazione della Fenice nel medesimo testo iconografico è priva di senso* (Ballardini, 2004, 32-33.).

²⁴ III. Ince pápát – *dominus papa* – ábrázolja a pápai *registrum* „I” iniciáléja pápaságának hatodik évében. A tiarát egy drágakő és pávatollak díszítik. Archivio Segreto Vaticano, Reg. Vat. 5, fol. 72r. A palliumról: Koszta, 1991, 84-85.; Koszta, 2013, 77.; Bertényi, 2006, 83-84.; Érszegi, 2014, 125.

(Paravicini, 1998, 50-51.). VIII. Bonifác síremlékén a tűk is jól látszódnak.

Ünnepi nyitóbeszédében III. Ince többször említette a tau betűt a pápa személyével kapcsolatban, amit egyértelműen Krisztus keresztyére vonatkoztatott. A pápának az emberek közé kell menni, akik sírnak, hogy taut rajzoljon a homlokukra, és hogy megkülönböztesse a jót a rossztól. Hat erényes emberről beszélt, akik tetteikben és szavaikban is tökéletesek, ahogyan a hatos szám. Isten hat nap alatt teremtett mindent, és amikor eljött az idők teljessége, a hatodik korban, a hatodik napon, a hatodik órában, megváltotta az emberi nemet, és a kereszten kimondta az utolsó hat szót.²⁵ A mozaikon hat csoportot láthatunk, amely feltehetően ezzel a gondolattal állhat kapcsolatban. Az „Y” és a „T” alakú pallium használata éppen az ő idejében kezdődött el, ami magát a keresztet jeleníti meg a *summus pontifex* ruháján, aki az Egyetemes Egyházat, a nagy királynak a városát kell, hogy vezesse, akivel szemben ott áll az *Ecclesia Romana*, miként a kereszt mellett állt egykor Szűz Mária.

12. A pápa ruházata és lova – a piros és fehér szín

III. Ince szerint a pápának piros ruházatot kell öltenie, amikor Péter és Pál napját ünnepeli meg (június 29.), és fehérét, amikor Szent Péter katedrájának az ünnepe van (február 22.). A Szent Péter tiszteletére rendelt ünnepeken a pápa tulajdonképpen két színt hord, a pirosat és a fehérét, amelyek az *Ecclesia Romana* lobogójának és ruhájának a színei. Felöltve a piros és fehér színeket, a pápa az *Ecclesia Romana* színeit ölti magára. A piros szín Krisztus vértanúságára, a pápai funkció krisztusi alapjára, a fehérség a pápa ártatlanságára utal. A piros és a fehér szín láthatóvá teszik azt a tényt, hogy a pápa Krisztus személyét képviseli, aki az Egyház. A pápának tehát azokba a színekbe kell felöltöznie, amelyek az Egyházat szimbolizálják (Paravicini, 1998, 47-49.). A Prédikátorok könyvére hivatkozik a zsinaton elmondott – *Sermo VI: In Concilio Generali Lateranensi habitus* – ünnepi beszédében: *Legyenek ruháid mindenkor fehérek (Préd 9,8), ahogyan a műveid tiszták.*²⁶ Következő beszédében – *Sermo VII: In Concilio Generali Lateranensi habitus* – a Kivonulás könyvére hivatkozva (Kiv 28,34) pedig arról szólt, hogy gránátalmákkal és aranycsengettyűkkel díszítették a ruházatot, a pápa ruházatát. A gránátalmán a cselekvést, a tettet, a csengettyűkön a prédikációt értette, amelyek minden papban együtt meg kell, hogy legyenek.²⁷

A *Santissimi Quattro Coronati* Bazilikában lévő freskón a pápa fehér lova is látható. Csak a császárnak volt joga, hogy fehér lovon lovagoljon a pápa mellett. A fehér lovat

25 [...] *transire debet per universam Ecclesiam, quae est civitas regis magis. [...] Unde sexta die perfecit Deus coelum et terram, et omnem ornatum eorum. Et cum in plenitudine temporis, sexta venisset aetate, sexta die sub hora sexta, genus redemit humanum. Ideoque sex ultima verba dixit in cruce* (Fioramonti, 2006, 652-654.).

26 «Omni tempore vestimenta tua sint candida (Eccli. IX)», id est opera tua munda (Fioramonti, 2006, 650-652.).

27 *Hinc est igitur, quod a veste pontificali dependebant mala granata, cum tintinnabulis aureis (Exod. XXVIII). Per malum granatum accipitur operatio, per tintinnabulum aureum intelligitur praedicatio: quae duo debent in sacerdote coniungi, ne sine illis ingrediens sanctuarium moriatur* (Fioramonti, 2006, 656.).

piros színű szövettel kellett letakarni, amikor a pápa a Szent Pétertől a Lateránig ellovagolt. A ló is arra szolgál, hogy a pápa alakja szimbolikusan az *Ecclesia Romana*hoz közelítsen, így a pápa az Egyház megtestesülésévé válik. A császári eredetű hatalom fehér színe egy újraértelmezésen ment keresztül. A fehér ló a testet, a húst, a fehér ruha a tisztaságot jelenti: pápáknak és bíborosoknak uralkodniuk kell a test felett, nem pedig annak felettük, az ő testüknek tisztának kell maradniuk, mert csak szűzen és tisztán tudják követni Krisztust (Paravicini, 1998, 76-78.).

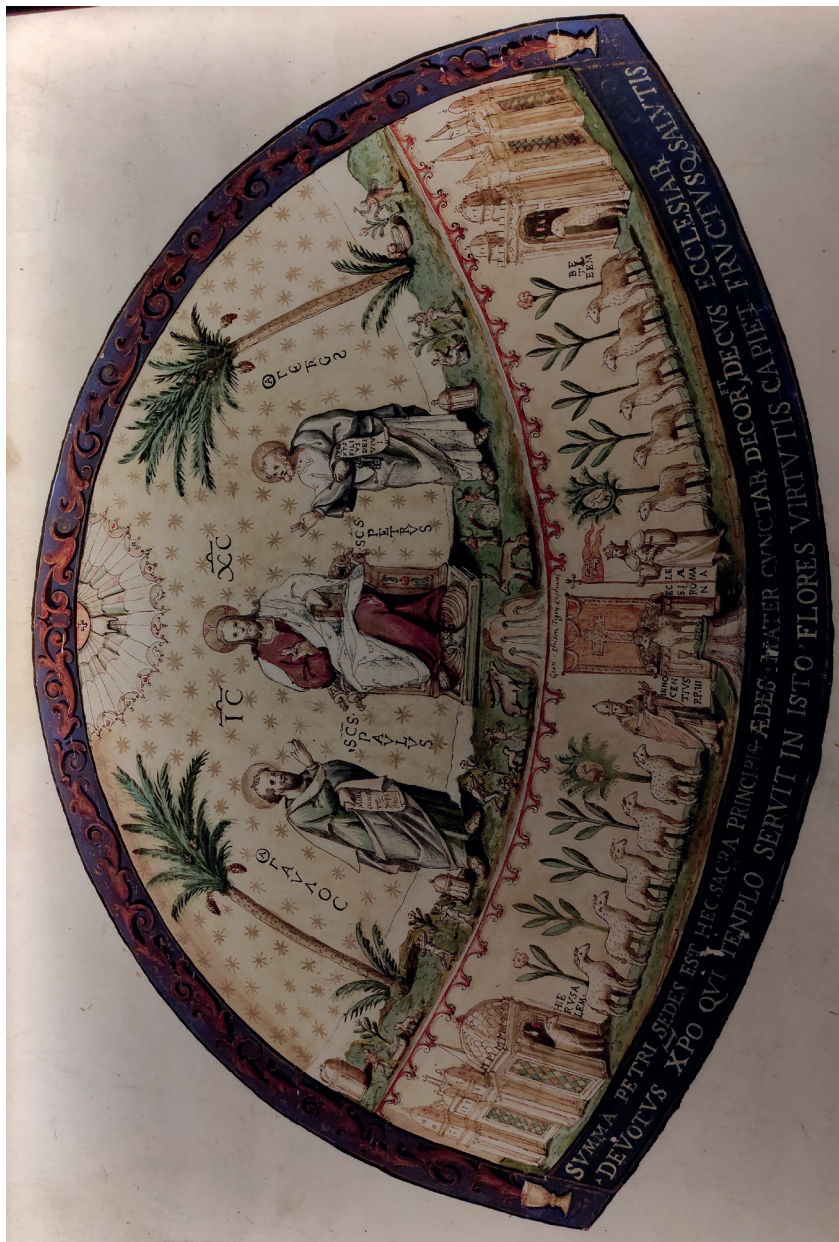
IV. BEFEJEZÉS

A 13. század során jelentős változáson ment át a pápaság III. Ince pápától VIII. Bonifácig. Mindez a Szent Péter Bazilika apszisának mozaikján vált láthatóvá elsőként. A pápát Péterrel azonosították, hogy a földön minél inkább Krisztus képe és az *Ecclesia Romana* megtestesülése legyen. A császárral folytatott investitúra-harc következménye, hogy a pápák világi hatalmukat fontosnak tartották kifejezni. III. Ince egyértelműen megkülönböztette a tiarát – *signum imperii* – a mitrától, amely VIII. Bonifác idejében hármaskoronává, *triregnummá* vált. A tiara az Egyház egységének és a pápa *plenitudo potestasának* a szimbóluma, amely VIII. Bonifácnál a pápa királyságát fejezi ki lelki és világi értelemben (Paravicini, 1998, 98.).

A dolgozatban igyekeztünk összefoglalni a legfontosabb gondolatokat ebben a témában, ugyanakkor több ponton új megállapításokat tudunk tenni az eddigi ismeretekhez képest, amely a rajzokon látottak és III. Ince pápa beszédeinek egybevetéséből adódtak. A pápa volt a megrendelő, prédikációiból egyértelműen kirajzolódik az ikonográfiai program, a mozaikon ábrázolt részletek. A feliratok és a kezek vizsgálatán keresztül arra a megállításra jutottunk, hogy a mozaik, a IV. Lateráni Zsinatra jött létre, és annak célkitűzéseit mutatta be látható módon.

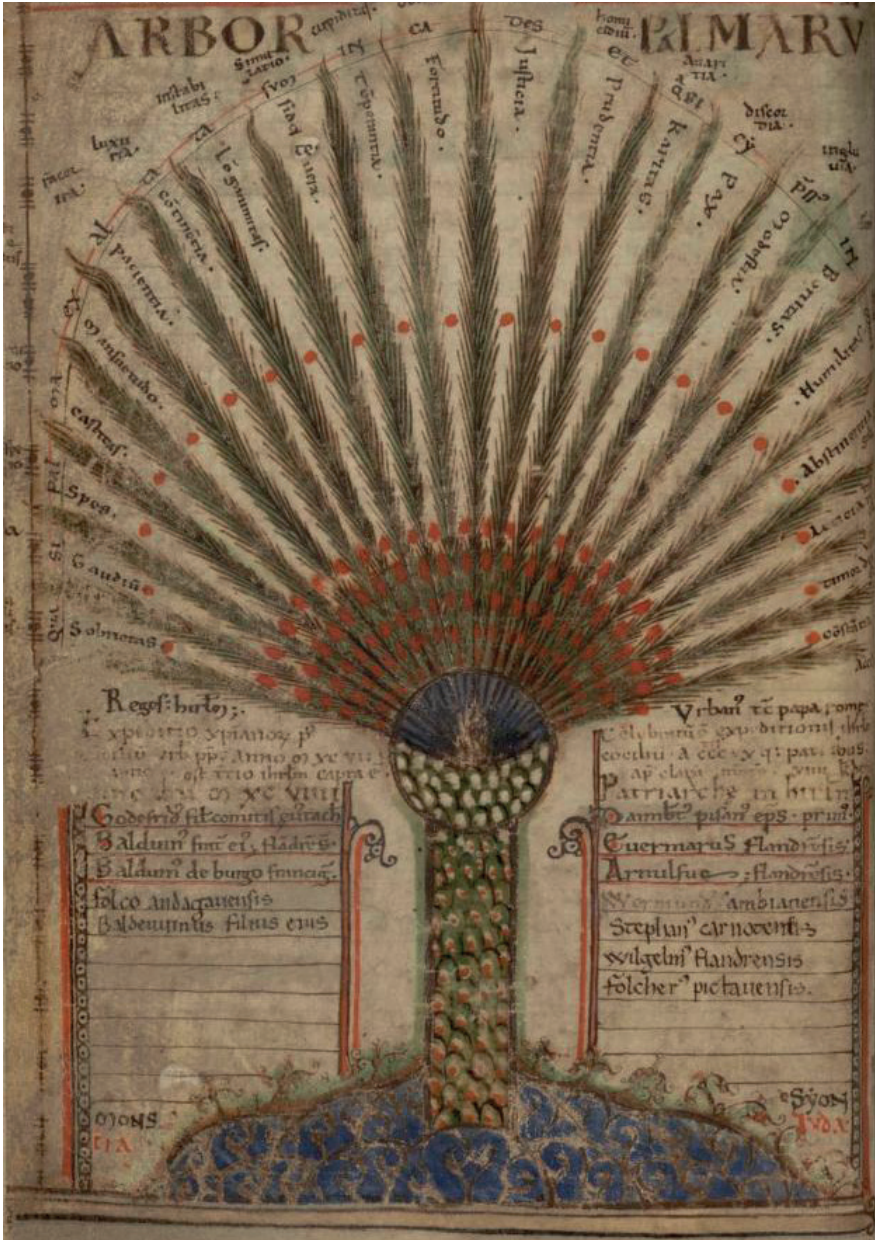
MELLÉKLET

1. kép A Szent Péter Bazilika apszisának rajza (1592),
Biblioteca Apostolica Vaticana, Arch. Cap. S. Pietro, A 64 ter, f. 50r

Forrás: Saját kép.

2. kép Pálma és páva ábrázolás a Liber Floridusban, Gent, Bibliothèque de l'Université, ms. 92, f 77v, 1120 körül

Forrás: Saját kép.

ARBOR PALMARUM – PÁLMAFA	
<i>Quasi palma exaltata sum in Cades et quasi cypressus in Syon.</i> Felnőttem, miként a pálma Kádesben, mint a ciprusfa Sion hegyén.	
Sobrietas – Józanság	Saturitas – Jóllakottság
Gaudium – Örvendezés	Rixa – Veszekedés
Spes – Remény	Desperatio – Elkeseredés
Castitas – Tisztaság	Fornicatio – Paráznaság
Mansuetudo – Szelídség	Tumor mentis – Felfuvalkodottság
Pacientia – Türelem	Rancor et ira – Düh és harag
Continentia – Önmegtartóztatás	Luxuria – Fényűzés
Longanimitas – Hosszútűrés	Instabilitas – Állhatatlanság
Fides vera – Igaz hit	Simulatio – Színlelés
Temperantia – Mértékletesség	Cupiditas – Vágyakozás
Fortitudo – Bátorság	Odium – Gyűlölködés
Iusticia – Igazságosság	Invidia – Irigység
Prudencia – Bölcsesség	Homicidium – Emberölés
Caritas – Szeretet	Avaritia – Kapzsiság
Pax – Béke	Discordia – Viszály
Modestia – Szerénység	Ingluvia – Falánkság
Bonitas – Jóság	Fraus – Álnokság
Humilitas – Alázat	Superbia – Gőg
Abstinentia – Tartózkodás	Gula – Mohóság
Leticia – Boldogság	Tristitia – Bánat
Timor Dei – Istenfélelem	Vana gloria – Hiú dicsőség
Constantia – Állhatatosság	Accidentia – Mulandóság

3. kép *Ecclesia* és *Synagoga* ábrázolás a *Liber Floridus*-ban, Gent, Bibliothèque de l'Université, ms. 92, f 253r, 1120 körül

Forrás: Saját kép.

4. kép A Szent Péter Bazilika apszisának rajza, részlet (1592), Biblioteca Apostolica Vaticana, Arch. Cap. S. Pietro, A 64 ter, f. 50r

Forrás: Saját kép.

Kapcsolattartó szerző:
Horváth Gábor
Gál Ferenc Egyetem
Teológiai Kar
6720 Szeged
Dóm tér 6.
horvath.gabor@gfe.hu

Corresponding author:
Gábor Horváth
Faculty of Theology
Gál Ferenc University
Dóm square 6.
6720 Szeged, Hungary
horvath.gabor@gfe.hu

Hivatkozás: Horváth, G. (2022). „Tu es Christus filius Dei vivi” A Szent Péter Bazilika szentélymozaikja III. Ince pápa idejében. *Deliberationes*, 15(2), 118-141.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Angenendt, A. (2008). *A kora középkor. A nyugati kereszténység 400-tól 900-ig*. Szent István Társulat.
- Ballardini, A. (2004). La distruzione dell'abside dell'antico San Pietro e la tradizione iconografica del mosaico Innocenziano tra la fine del sec. XVI e il sec. XVII. In *Miscellanea Bibliothecae Apostolicae Vaticanae XI*. (pp. 7-80). Città del Vaticano.
- Ballardini, A. (2022). Alle origini dell'Album del Grimaldi (Arch. Cap. S. Pietro A. 64ter) Il Liber picturarum di Domenico Tasselli e altri disegni dell'antico San Pietro. In *The Vatican Library Rewiew, 1*, 53-90.
- Barozzi, L. (2022). Frammenti musivi dall'antica abside di S. Pietro. In M. Righetti & A. M. D'Achille (Eds.), *Roma medievale. Il volto perduto della città*. (p.164). De Luca Editore d'Arte.
- Baruffa, A. (1996). *Le Catacombe di San Callisto. Storia – Archeologia – Fede*. Libreria Editrice Vaticana.
- Bertényi, I. (2006). XVI. Benedek pápa címere. Új fejezet a pápai heraldikában? *Levéltári Közlemények, 77*, 73-90.
- Biedermann, H. (1999.) *Palma*. In *Enciclopedia dei simboli*. (pp. 361-362). Garzanti.
- Cipollone, G. (1996). *Cristianità – Islam. Cattività e liberazione in nome di Dio. Il tempo di Innocenzo III dopo 'il 1187'*. Edizione Pontificia Università Gregoriana.
- Cipollone, G. (2019). *When a Pope and a Sultan Spoke the Same Language of War. Tolerance and the Humanitarian Way at the Time of Jihad and the Crusades: a new Outlook on "the Other"*. National Egyptian Library.
- Denzinger, H. (1948). *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*. Herder.
- Érszegi, M. A. (2014). *Pápa – Szentszék – Vatikán*. Szent István Társulat.
- Ferruti, F. (2015). *Lo splendore dell'arte. La Chiesa monumentale di San Silvestro, Tivoli – The monumental Church of St. Sylvester at Tivoli: The splendor of art*. (pp. 29-35). Edizioni AN Consulting.
- Fioramonti, S. (Ed.). (2006). *Innocenzo III. Sermoni (Sermones)*. Libreria Editrice Vaticana.
- Frigerio, L. (2014). *Bestiario medievale. Animali simbolici nell'arte cristiana*. Ancora.
- Frugoni, C. (2010). *La voce delle immagini. Pillole iconografiche dal Medioevo*. Einaudi.
- Frugoni, C. (2015). *Quale Francesco? Il messaggio nascosto negli affreschi della Basilica superiore ad Assisi*. Einaudi.
- Frugoni, C. (2017). *Vivere nel Medioevo. Donne, uomini e soprattutto bambini*. Società editrice il Mulino.
- Frugoni, C. (2020). *Paure medievali. Epidemie, prodigi, fine del tempo*. Società editrice il Mulino.
- Grün, A. (2023). *Jézus, az üdvösség tanítója. Máté evangéliuma*. Magyar Kurír.

- Guyotjeannin, O. (1996). Innocenzo III. In Ph. Levillain (Ed.), *Dizionario Storico del Papato*. Bompiani.
- Horváth, G. (2020). Milicia est vita hominis super terram. Sárkányölő Szent György képi ábrázolásának lelki üzenetei. *Deliberationes*, 13(2), 73-100.
- Horváth, G. (2020). *Anonymus feledésbe merül? P-nek mondott mester Gestája, kora és Pusztaszer*. Gerhardus.
- Iacobini, A. (1989). Il mosaico absidale di San Pietro in Vaticano. In M. Andaloro, A. Ghidoli, A. Iacobini, S. Romano & A. Tomei (Eds.), *Fregmenta Picta. Affreschi e mosaici staccati del Medioevo romano*. Àgros.
- Iacobini, A. (1991). La pittura e le Arti Santuarie: da Innocenzo III a Innocenzo IV (1198-1254). In A. M. Romanini (Ed.), *Roma nel Duecento. L'arte nella città dei papi da Innocenzo III a Bonifaccio VIII.* (pp. 48-63). Edizioni Seat.
- Iacobini, A. (2004). Roma anno 1200: pittura e mosaico al tempo della IV Crociata. *Saggi e Memorie di Storia dell'Arte*. 28, 33-62.
- Iacobini, A. (2005). Est Haec Sacra Principis Aedes: The Vatican Basilica from Innocent III to Gregory IX (1198-1241). In W. Tronzo (Ed.), *St. Peter's in the Vatican*. Cambridge University Press.
- Jacomuzzi, A. (1997). Epistole. In *Opere Minori di Dante Alighieri*. (Vol. 2). Unione Tipografico-Editrice Torinese.
- Jedin, H. (1998). *A zsinatok története*. Ecclesia.
- Katus, L. (2014). *Európa története a középkorban*. Kronosz.
- Kelecsényi, G. (1978). Amiről beszélnek: a pápai tiara. *Élet és Tudomány*, 33(36), 1125-1126.
- Kosztá, L. (1991). Az esztergomi és a kalocsai érsekség viszonya a 13. század elején. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 3, 73-88.
- Kosztá, L. (2013). *A kalocsai érseki tartomány kialakulása*. THE.
- Liverani, P., (2000). La Basilica di San Pietro in Vaticano. In A. Donati (Ed.), *Pietro e Paolo. La storia, il culto, la memoria nei primi secoli*. (pp. 55-58). Electa.
- McKitterick, R., Osborne, J., Richardson, C.M., & Story, J. (2013). *Old Saint Peter's, Rome*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107300453>
- Monciatti, A. (2000). Maestranze siculo-romane. Innocenzo III, mosaico (1205-1210 ca). Roma. Museo di Roma. In A. Pinelli (Ed.), *La Basilica di San Pietro in Vaticano. The Basilica of St Peter in the Vatican*. (pp. 913-915). Franco Cosimo Panini.
- Paniccia, C. (2022). «Hic est Papa Gregorius». Committenza e ideologia nella cappella di San Gregorio al Sacro Speco di Subiaco. *Ricerche di storia dell'arte*, 45(1), 61-74. <https://doi.org/10.7374/103641>
- Paravicini Bagliani, A. (1998). *Le Chiavi e la Tiara. Immagini e simboli del papato medievale*. Viella.
- Paravicini Bagliani, A. (1999). Tiara. In A. Vauchez (Ed.), *Dizionario Enciclopedico del Medioevo*. (Vol. 3). (pp. 1912-1913). Città Nuova.

- Pasquato, O. (2006). Innocenzo III e la predicazione nel suo contesto storico. In S. Fioramonti (Ed.), *Innocenzo III. Sermoni (Sermones)*. (pp. VII-LXVI). Libreria Editrice Vaticana.
- Pfeiffer, H. & Iacobone, P. (1999). Chiavi interpretative dell'iconografia dell'arte cristiana: La 'tipologia' biblica e la 'mistagogia' liturgica. In G. Schianci (Ed.), *Il Battistero di Parma. Iconografia, iconologia, fonti letterarie*. (pp. 27-39). Vita e Pensiero.
- Pfeiffer, H. (2000). La Disputa di Raffaello. La pittura eucaristica nelle Stanze del papa Giulio II. In *Roma eucaristica. Spiritualità, Storia, Arte, Cultura*. (pp. 187-193). Vivere In.
- Ponori Thewrewk, A. (1963). Pásztorbot és tiara. *Világosság*, 4(6), 349-350.
- Queijo, K. (2012). Il mosaico absidale di San Pietro. In S. Romano & M. Andaloro (Eds.), *Il Duecento e la cultura gotica. 1198-1287 ca. (La Pittura Medievale a Roma 312-1431. Corpus e Atlante)*. (pp. 62-66). Jaca Book.
- Riccioni, S. (2022). Onore e decoro. La rinascita di Roma nei mosaici del secolo XII. In M. Righetti & A. M. D'Achille (Eds.), *Roma medievale. Il volto perduto della città*. (pp. 107-114). De Luca Editore d'Arte.
- Seibert, J. (Ed.). (1994.) *A keresztény művészet lexikona*. Corvina.
- Smith, C., & O'Connor, J. (2019). *Eyewitness to Old St. Peter's. A study of Maffeo Vegio's „Remembering the Ancient history of St. Peter's Basilica in Rome”, with translation and a digital reconstruction of the church*. University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108654999>
- Solymosi, L. (2013). Magyar főpapok angliai zarándoklata 1220-ban. *Történelmi Szemle*, 55(4), 527-540.
- Špidlik, T., & Rupnik, M. I. (2011). *La fede secondo le icone*. Lipa.
- Szakács, B. Zs. (2019). Középkori építészet. In: Szakács, B. Zs. (Ed.), *Ars Sacra. A liturgikus művészet kézikönyve*. (pp. 69-128). Szent István Társulat.
- Szeiler, Zs. (2018). A Bölcsesség előterében. Szentviktori Hugó az olvasásról. *Vigilia*, 83(3), 182-189.
- Szuromi, Sz. A. (2006). A IV. Lateráni Zsinat (1215) határozatainak jelentősége teológiai, jogi és történeti szempontból. *Teológia – Hittudományi Folyóirat*, 49(1-2), 85-95.
- Tomei, A. (2022). Roma nel Duecento: il rinnovamento della pittura. In M. Righetti, & A. M. D'Achille (Eds.), *Roma medievale. Il volto perduto della città*. (pp. 115-124). De Luca Editore d'Arte.